نالی و چاوەکانی حەبیبە

ئەحمەد چاک
(بۆکان)

پێم دەڵێن مەحبووبە خێل و قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خێل و قیچە یا تەرازووی نازی نەختێ سەر دەکا؟
خێل و قیچە یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو
مەیلی ڕاست هاوێتنی موژگانی دڵ پەیکەر دەکا؟
چاوی هەم ڕەنگی گوڵە مەستی شەو و ڕۆژن مودام
یەک لە نەشکوفتە بنەفشە، یەک لە نیلوفەڕ دەکا
عەکسی چاوی تۆ لە چاویدا، بەخواری تێدەگەی
کەچ نەزەر کەی فەرقی خوار و ژوور و خێر و شەڕ دەکا؟
هەر کەسێ نوقسانی ڕووی باوێنە سەر ڕووی ئایینە
شاهیدی هەرچەندە (رأي العين)ە کەی باوەڕ دەکا؟
کاتیبی خێر و شەڕی عوششاقە، بۆ وەسڵ و فیراق
لوتف و قەهری هەر بەجارێ سەیری دوو دەفتەر دەکا
«نالی» ئەو وەحشی غەزالە کەس وەبەر داوی ئەکەوت
چونکە شاهێنی دوو چاوی تیژە دایم سەر دەکا
دیوانی نالی: ل ١٠٨ تا ١١١

(١) لەم وتارەدا هەوڵ دەدرێ کێشەی زەینی نالی بەرانبەر بە چاوەکانی «حەبیبە» تاووتوو بکرێ. تا ڕادەیەکی زۆر هەوڵ دراوە دەربڕینی شاعیرانە لە پاشخانی «دیاردەناسی»دا جێ بکرێتەوە. واتە ئەو کەرەستانەی کە دەتوانن لە دەربڕینی شاعیرانەی دیاردەناسیدا یارمەتی نووسەر بدەن، هەتا ئاگایی خۆی بەرانبەر تێگەیشتنی هەستی خۆی بدرکێنێ و بەشێوەیەکی گشتی پێناسە بکرێن. بۆ ئەم مەبەستە سەرەتا کورتە باسێک لەسەر دیاردەناسی هۆسرل هەتا ئەو جێیە پێویستە دێتە گۆڕێ و دواتر کردەی خوازەیی دەق لە بەستێنی ئاشنایی سڕینەوەی شیکلۆفسکی.

(٢) هەروەک دەزانین لەو دەقە شیعرییەدا ئاشکرا کێشەی دوو دەستە، یان کێشەی ئەو کەسانەی بەرانبەر

نالی

بە نالی ڕاوەستاون لە گۆڕێدایە. نالی بە دەربڕینێکی جوانیناسانەوە «بەشێوەی فەیلەسووفێکی دیاردەناس» وەڵامی ئەو کەسانە دەداتەوە کە سەر بە تێگەیشتنی باون و ئاشنایی سڕینەوە لە چاوەکانی «حەبیبە» دەکا. هەروەک دەزانین ئاشنایی سڕینەوە تێگەیشتنی تاکەکەسی شاعیرە لەمەڕ دیاردەیەکی تایبەت، لە دەرەوەی ئەو زەینەدا هەموو شت ئاشنایە و ئەگەریش نامۆ بێ، ئەوە مۆرکی کەسێکی تری بەسەرەوەیە. کەوابوو ئاشنایی سڕینەوە دەتوانێ میتود، یان شێوەی بیرکردنەوەی جیاوازی کەسێکی تایبەت بێ بەرانبەر بە شتێکی تایبەت.

دیاردە لە فەلسەفەی «ئێدمۆند هۆسرل»دا بە خۆیا بوونی شتەکان لە زەیندا بەو جۆرەی هەن دەوترێ. فەلسەفەی دیاردەناسانە لەسەر ئەو بنەمایە دامەزراوە کە لە ڕاستیدا جیهانی دەرەوە شتێک نییە جگە لە زایەڵەی ئەو جیهانە لە زەینی مرۆڤدا، کە وابوو ئاگایی کردەیەکی خاوەن ئامانجە و بەردەوام لەگەڵ بابەتێک خەریکە. بیرکردنەوەی کەسێک لە سەر بابەتێک لە تەک ئەو ئاکامە، یان ئەو بابەتەی بیری لێدەکرێتەوە کرۆتەونێکی دایم ساز دەکەن. ڕەنگە ئێمە «مرۆڤی ئاسایی» بڕوامان وابێ کە شتەکان لە دەرەوەی زەینی ئێمەدا بوونێکی سەربەخۆیان هەیە و زانیاری ئێمە لەمەڕ ئەو شتانە، شیاوی متمانە پێکردنە و ئاوها بۆچوونێک ئەگەری گەیشتن بەناسین و مەعریفەت دەستەبەر دەکەن. وەها بۆچوونێک دەمانخاتە گومانەوە، واتە ئەگەر شتەکان لەدەرەوەی زەینی ئێمەدا بوونیشیان هەبێ، دەکرێ کۆمەڵە زانیاریی خۆمان لەمەڕ ئەوانەوە متمانەی پێ بکرێ؟ ئەو زانیارییانە تا چ ڕادەیەک دەتوانن شتی مەبەست بۆ ئێمە پێناسە بکەن؟ کەوابوو دەتوانین بە چ جۆرە ئاگاییەک متمانە بکەین؟ هوسرل بڕوای وایە ئێمە ئەگەرچی ناتوانین لەمەڕ بوونی ڕاستەقینەی شتەکان متمانە بکەین، لانی کەم دەتوانین متمانە بەو ئاگاییە بکەین کە لەمەڕ شتەکانەوە لە زەینی ئێمەدا خۆیا دەبێ. ئێمە دەتوانین شتەکان نەوەکو بوونێکی سەربەخۆ، بەڵکو وەک ئەو دیاردەیەی کە بەرانبەر بە ئاگایی ئێمە، یان لەنێو ئاگایی ئێمەدا خۆیا دەبێ، لەبەرچاو بگرین. «هەر جۆرە ئاگاییەک، ئاگایی بە نیسبەت شتێکەوەیە.» یانی لانی کەم لەو ڕاستییە ئاگادارم کە بیرۆکەی من ئاماژە بۆ شتێک دەکا. کاری بیرکردنەوە و ئەو بابەتەی بیری لێدەکرێتەوە پێوەندییەکی ناوەکی و پتەویان پێکەوە هەیە. ئێمە بۆ ئەوەی بگەینە بڕوا دەبێ جیهانی دەرەوە هەتا ئاستی ئاگایی خۆمان دابەزێنین. دەبێ هەموو ئەو شتانەی لەهەناوی ئاگاییدا نین وەلاخرێن. دەبێ هەموو ڕاستییەکان هەر بەو جۆرەی لە زەینیدا خۆیا دەبن وەکو دیاردەیەکی سەڵت و ڕەها لە هەر گرێبەستێکی دی بێنە ئەژمار. واتە: «دەبێ هەموو ئەو شتانەی لە دەرەوەی ئەزموونی خێراو کتوپڕی ئێمەدان بخرێنە کەوانەوە.» دیاردەناسی لە بەستێنی ڕەخنەی ئەدەبیدا لەسەر فۆرمالیستەکان کاریگەریی هەبوو، واتە هەر بەو جۆرەی «هۆسرل» ڕاستەقینەی بەرچاو دەخاتە کەوانەوە و هەموو سەرنجی خۆی بۆ پرۆسەی تێگەیشتن تەرخان دەکا. شیعریش لە ڕوانگەی فۆرمالیستەکانەوە ڕاستەقینەی بەرچاو دەخاتە کەوانەوە.

ڕەخنەی دیاردەناسانە لە هەوڵی ئەوەدایە میتودی دیاردەناسانە لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا بەکاربهێنێت بە هەمان شێوە کە هۆسرل ڕاستەقینەی بەرچاو دەخاتە کەوانەوە. لێرەشدا پێکهاتەی مێژووی بەرهەمی ئەدەبی، هەلومەرجی بەرهەم هاتن، نووسەر و خوێنەرەکانی لەبەر

چاو ناگیرێ. لەجیاتی ئەوە موتالای ناوەکی بەرهەم بەدوور لە هەموو جۆرە کارتێکەرێکی دەرەوەیی ئامانجە. دەقیش هەتا ئاستی زانیاری شرۆڤەگەر دێتە خوارێ. هەموو لایەنەکانی بەرهەم (شێواز، مانا و..) وەکو پاژگەلێکی زیندوو لە گشتێک دێتە ئەژمار، ماکی یەکێتی دەری هەمووی ئەوانە زەینی نووسەرە. بۆ وەی ئاگاییمان بەسەر ئەو زەینەوە هەبێ، نابێ و ناکرێ ئاوڕ لە ژیاننامەی نووسەر بدەینەوە، بەڵکو دەبێ ئەو لایەنە لە ژیانی نووسەر تاووتوو بکرێ کە لە بەرهەمەکەیدا ڕەنگی داوەتەوە. ئەوکات ئێمە لەگەڵ ئەو بنەمایە، یان ئەو زەینە سەروکارمان هەیە کە دەتوانین لە هەوێنەکان و جۆرەکانی تەخەییولدا ببینینەوە. لە سایەی ئاوها تێگەیشتنێکەوە دەزانرێ نووسەر لە جیهانی خۆیدا چۆن ژیاوە، واتە لە مابەینی خۆی وەک زەینێک و جیهان وەک بەرچاوێک چۆن پێوەندی دیاردەناسی سازداوە. دنیای بەرهەمی ئەدەبی ڕاستەقینەی بەرچاو نییە، بەڵکو ڕاستەقینەیەکە کە بەهۆی زەینێکی تاکەوە ئۆرگانیزە و تەجرەبە کراوە.

بەبڕوای «شیکلۆفسکی» هونەر تێگەیشتن و هەستی ئێمە دووبارە ئۆرگانیزە دەکاتەوە. لەو پێناوەدا ڕێوشوێنی باو و پێکهاتەی بە ڕواڵەت هەرمانی ڕاستەقینە واژۆ دەکا. هونەر عادەتەکانمان دەگۆڕێ و هەموو شتێکی ئاشنا لەبەرچاومان نامۆ و غەوارە دەکات و لەنێوان ئێمە و هەموو ئەو شتانەی خومان پێوەگرتووە مەودا دادەنێ. شتەکان هەر وەکو خۆیان بۆ ئێمە نیشان دەدا «بۆ چوونی دیاردە ناسانە» ئەو بۆچوونە لە ئاشنایی سڕینەوە سەلمێنەری شوێندانەری دیاردەناسی «هۆسرل»ییە لەسەر شکلۆفسکی و بە ئاشکرایی وەبیرهێنەرەوەی باسەکەی هۆسرلە کە «یەکەمین سەرنج بۆ شتەکان ناتوانێ هەڵگری هەموو جۆرە زانیارییەک بێ.»، بەڵکو ئێمە دەبێ لە هەناوی شتەکاندا نوقم بین. شیکلۆفسکی لە وتاری «هونەر بە وێنەی جوانکاری»دا شێوەی تۆڵستۆی وەبیر دێنێتەوە کە بینینی شتەکان بوو لە دەرەوەی بەستێنی ئاسایی و سروشتی ئەوان.

نالی بە پێچەوانەی ناحەزانی، چاوی «حەبیبە» بەجوانی دەبینێ، بەڵام دەربڕینی هونەرمەندانە دەربڕینێکی جوانیناسانەیە. واتە ئەو ئامراز و پێوەرانەی کە دەبێ ئاستی دەقێک هەتا ئاستی جوانیناسی بەرنە سەرێ لەکار دەکرێن. یەکێک لەو ئامرازانەی لەناو بەرهەمی شیعریدا ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێ خوازەیە. خوازە لەناو دەقدا تەنیا جوانکارییەکی ڕووت و پەتی نییە، بەڵکو شێوەی ڕووبەڕووبوونەوەی زەینی نووسەرێشە بە نیسبەت جیهانی دەرەوە. لە پرۆسەی ناسیندا خوازە لە حوکمی دەسپێکدایە، یانی ئێمە لە زەینی خۆماندا هەستی تێگەیشتن دەکەینە وێنەیەکی زەینی و دواتر ئەو وێنە زەینییە دەگوازینەوە سەر زمان، وابوو زمان لە هەر کاتێکدا بەهۆی ئەو ڕاسپاردانەوە لەمانا نیزیک دەبێتەوە و دواتر ڕاستەقینە. خوازەی «تەرازوو» لەیەکەم بەیتی ئەو شیعرەدا قورسایی مەعریفی هەموو شیعرەکە وەئەستۆی خۆی دەگرێ و زۆربەی ئاشنایی سڕینەوەکان لەو شیعرەدا بەپێوەری ئەم خوازەیە دەکێشرێن. لەبەیتی دووەمدا غەمزە و چاو لە بەیتی سێیەمدا شەو و ڕۆژ بەنەفشە و نەیلوفەر، لەبەیتی چوارەمدا خوار و ڕۆژ و خێر و شەڕ، لە بەیتی پێنجەمدا نوقسانی ڕوو و ئاوێنە، لە بەیتی شەشەمدا خێر و شەڕ و وەسڵ و فیراق و لوتف و قەهر و دوو دەفتەر، لە بەیتی حەوتەمدا شاهینی دوو چاوی تیژە هەرکام لەو دوانە لێکدژانە لەگەڵ ئەو تەرازووە (چاوەکانی حەبیبە) لە هەڵسوکەوتدان. کەوابوو جۆری ڕوانینی نالی بۆ چاوەکانی «حەبیبە» بەهۆی ئەو خوازانەوە دیاری دەکرێ.

ئاشنایی سڕینەوە لە بەرهەمەکانی شیکلۆفسکیدا بە دوو واتا بەکار هاتووە:

١- بەواتای شێوازێک لە نووسین کە ئاگایانە، یان نائاگایانە لە هەموو بەرهەمێکی بەرزی ئەدەبیدا ڕەنگی داوەتەوە و زۆرجار شێوەی دەسەڵاتداری دەربڕینی ئەدەبییە لە دۆخێکی تایبەتدا. ئەو چەمکە لە باسە کۆنەکانی بیردۆزی ئەدەبی و لەمەڕ دەکارهێنانی جۆرەکانی مەجاز لەدەقدا زیاتر بەرچاوە کارکردی مەجازی وشە، سەرنجی زەین بۆ واتای نوێ ڕادەکێشێ و واتای ئاشنا و بێ حەمیەت دەسڕێتەوە. کاتێک سەرنج دەدەینە ئەو غەزەلەی نالی، دەبینین زۆرێک لە لایەنە مەجازییەکانی دەقەکە سەر بە دەسەڵاتی باوی زمانن لەزەمانی نالیدا. ئەو جوانکارییانە لەلایەن هەموو شاعیرانی فارس و کوردی ئەو سەردەمە ڕەچاو دەکران. لە بەکارهێنانی تیر لە جیاتی موژگان و (جمع و تفریق) و وێچواندنی ئاشناو باوەوە بگرە هەتا کێش و سەروا. لەم

ئاستـــەدا داهێنانی ئەوتۆی ئەدەبی نابینین، چونکە لە مابەینی هەموو دەقەکانی ئەو سەردەمەدا وەکو خاڵی هاوبەش دێتە ئەژمار. لە ڕاستیدا وەکو ماکی دەسەڵاتداری ئەو سەردەمە، یان ئەو شێوازە (قوتابخانەی نالی) ئاشنایی سڕینەوە لە بەستێنی شێوازێکی تایبەتدا ڕەچاو دەکرێ و داهێنانی تاکەکەسی زۆر کەم تێدا دەبیندرێ.

٢- ئەو واتایە زیاتر تاکەکەسییە و لەبەرهەمەکانی «شیکلۆفسکی»دا بەربڵاوترە و هەموو ئەو گەمە زمانییانە دەگرێتە خۆی کە نووسەر ئاگایانە کەڵکی لێوەرگرتوون، هەتا دەقی ئەدەبی لەبەر دیدەی خوێنەرانی نامۆ بکات. نووسەر لەجیاتی چەمکی ئاشنا، وشە و شێوەی دەربڕینی نامۆ بەکاردێنێ. ئاوها دەستێوەردانێک تێگەیشتن لە ئاسۆکانی واتایی دەق زۆر ئەستەم دەکاتەوە و بابەت وەها دێنێتە ئاراوە کە دەڵێی لەوە پێش بوونی نەبووە. ئامانجی دەربڕینی جوانیناسانە لەو حاڵەتەدا نەک ڕوون کردنەوەی بە پەلە و ڕاستەوخۆی مانای، بەڵکو ئافراندنی هەستی نوێ، تایبەت و بەهێزە کە خۆی بەدیهێنەری واتایەکی نوێیە. لە ڕاستیدا بەهاتنی وشە و بابەتی شیعری بۆ هەرێمی تێگەیشتنی نوێ ئاشنایی سڕینەوە دەست پێدەکات. کە وابوو کاتێک نالی دەیەوێ چاوەکانی «حەبیبە» لەبەر دیدەی بەردەنگەکانی نامۆکات و ئاشناییەکی خۆی لێ بەدەستەوە بدا لەو واتایەدا زیاتر جموجوڵی خۆی نیشان دەدا. بۆ یەکەم جار «چاو»، یان نازی دولبەر بە «تەرازوو دەشوبهێندرێ، لە بەیتی دووەمدا خێلی مەعشووق بەکاری سیلە گرتن پێناسە دەکرێ، لە بەیتی سێیەمدا بۆ یەکەم جار چاو بە «بە نەفشە و نەیلووفەر» دەشوبهێ، (ئەوە لەکاتێکدایە کە ئەو دوانە پێشتر لەمەڕ زوڵفەوە بەکار دەهاتن) لە بەیتی شەشەمدا کاتیبی خێر و شەڕ و لوتف و قەهر و دوو دەفتەر دیالێکتیکێکی خۆیان لەگەڵ ئەو چاوە خێلانە سازداوە. لە بەیتی حەوتەمدا بۆ یەکەم جار ئیهامی «شاهین» وەبەر چاو دەکەوێ کە بەدوو مانای شاهین «جۆرێکی باڵندە» و شاهین لائامێرێکی تەرازوو دەکار هاتووە. سەرجەم هەمووی ئەوانە و نەبوونی یەکێتی بابەت لەو غەزەلەدا بوونەتە هۆی ئاشنایی سڕینەوەی تاکەکەسیانەی نالی. کەوابوو بۆ جیاواز دیتن، یان تێگەیشتنی تاکەکەسی لە دیاردەکان ئامرازی خۆی ئاشنایی سڕینەوە پێویستە و دواتر بۆ دەربڕینەکەشی. هەمووی ئەوانە لە دەقدا ڕەنگیان داوەتەوە، واتە من بەدابەزاندنی دەق هەتا ئاستی زانیاری خۆم هەم لە کێشەی زەینی نووسەر تاڕادەیەک حاڵی دەبم (بەمانا هۆسرلییەکەی)، هەمیش بۆچوونی تاکەکەسی و دیاردەناسانەی خۆم لەدەقدا مەیسەر دەکەم. کەوابوو زمان گرنگترین دەفرە بۆ دەربڕینی ڕوانگەی نوێ لە هەمبەر شتەکانەوە هەرچەند هۆسرل زۆر گوێ بەزمان نادا و چەمک لەزەینیدا وەکو دیاردەیەکی ڕووت و پەتی لەمانا پێناسە دەکا، بەڵام ئەوە لە ڕاست ناچێ، چونکە ئێمە بەهۆی زمانەوە بیردەکەینەوە. زمان ئامرازی دەبڕینی واتا نییە، بەڵکو واتای بەرهەمی زمانە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی نالی، شەرح و لێکدانەوە مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، إنتشارات کردستان.

٢- ساختار و تأویل متن، بابک احمدی، نشر مرکز.

٣- نظریه أدبی، تری ایکلتون (عباس مخبر)، نشر مرکز.

٤- راهنمایی نظریه أدبی معاصر، رامان سلدن، پیتر ویدوسون (عباس مخبر)، طرح نو.

٥- چاوی مەحبووبە لە غەزەلی نالیدا، عەبدولخالق یەعقووبی، سروەی ژمارە ٢٣٥.